

УДК 159.9:316.647.5-057.875

Психологічні особливості різних проявів толерантності студентів

О.В. Милославська, Н.П., Гога, О.Кузнєцова
daim@inbox.ru; srp_nua@ukr.net, nata181181@rambler.ru

Стаття присвячена дослідженню психологічних особливостей толерантності студентів. Визначено, що в залежності від ситуації досліджувані можуть проявляти толерантність або етнічну та соціальну інтолерантність. У студентів 4-го курсу в порівнянні зі студентами 2-го курсу зафіксовано зниження показника толерантності до невизначеності, а також невміння пробачати помилки, ненавмисно заподіяні прикраси. Проведене дослідження дозволяє стверджувати про необхідність впровадження в навчально-виховний процес певних заходів групової психологічної роботи, спрямованих на підвищення толерантності студентів.

Ключові слова: толерантність/інтолерантність, етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність до невизначеності, студенти.

Статья посвящена исследованию психологических особенностей толерантности студентов. Установлено, что в зависимости от ситуации испытуемые могут проявлять толерантность или этническую и социальную интолерантность. У студентов 4-го курса при сравнении со студентами 2-го курса зафиксировано понижение показателей толерантности к неопределенности, а также неумению прощать ошибки, случайно причиненные неудобства. Проведенное исследование позволяет утверждать, что необходимо внедрение в учебно-воспитательный процесс определенных мероприятий, направленных на повышение толерантности студентов.

Ключевые слова: толерантность/интолерантность, этническая толерантность, социальная толерантность, толерантность к неопределенности, студенты.

The article studies the psychological characteristics of students' tolerance. It is determined that tolerance or ethnic and social intolerance can be shown by students under test depending on situation. It is recorded that students of the 4th year in comparison with students of 2nd year have a tolerance reduction to uncertainty and inability to forgive mistakes, incidental sorrows. The study suggests the need of introduction to the educational process certain measures of group psychological work aimed at increasing tolerance of students.

Key words: tolerance/intolerance, ethnic tolerance, social tolerance, tolerance to uncertainty, students

Постановка проблеми. Глобалізація сучасного світу постійно нагадує людству про те, що світ різноманітний і в той же час єдиний. Толерантність є необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку різних народів [3]. Толерантність припускає готовність до прийняття інших такими, які вони є, й можливість взаємодіяти з ними на основі згоди. У той же час, толерантність не означає терпимого відношення до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань. Толерантність означає, що кожна людина вільна дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими, означає визнання того, що люди за своєю природою різняться за зовнішнім виглядом, положенням, мовою, поведінкою та цінностями. Одним з головних соціальних інститутів, що сприяють формуванню толерантної особистості в сучасному суспільстві, є інститут освіти. Толерантність як особистісна риса не властива людині від народження та може ніколи не проявитися, вона потребує цілеспрямованого формування [8].

Питання можливостей формування та розвитку толерантної особистості є значущим для системи вищої освіти. Молодіжне, студентське середовище, є дуже неоднорідним за соціальними, культурними, національними та іншими характеристиками.

Вирішення актуальних завдань, що виникають у сучасному суспільстві, потребує інших підходів до організації освітнього процесу, його спрямування на вирішення проблем виховання і розвитку людини, яка не тільки володіє комплексом знань, навичок тощо, але й здатна до широкого спілкування, в тому числі й у багатонаціональному середовищі, в дусі гуманістичних традицій та ідей.

Перед сучасними вчн стоїть завдання не лише сформувати систему знань і професійних навичок, але і чинити безпосередній вплив на особистісний розвиток студентів, що підвищує рівень їх соціально-психологічної компетентності та психологічної культури. Саме тому формування толерантності є одним з пріоритетів, як зазначають дослідники Солдатова Г.У., Грива О.А., Драганова О.А., Третьякова А.Н. [5]

Толерантність та особливості її формування в останній час стає предметом численних психологічних, соціологічних та психологічних – педагогічних досліджень. З підписанням Україною Болонської декларації ця тема набуває особливої актуальності, саме тому, що особистості треба функціонувати в умовах полікультурного суспільства. Більша частина психологічних досліджень толерантності проводиться у руслі вивчення толерантності як якості особистості, що дозволяє успішно функціонувати в суспільстві загалом та в деяких конкретних сферах діяльності.

Аналіз публікацій. У сучасній психологічній науці розроблялись концепції, що розкривають багатоаспектну природу толерантності як інтегральну характеристику особистості М. А. Ковальчук, М. І. Ріжків, А. В. Ісаєва, Г. В. Солдатова й ін.; теорії розвитку етносів і їх культур Ю. Бромлей, В. Вавілін, Л. Гумільов, М. Данілевський, Р. Парсонс, А. Тойнбі; концепції культури, міжкультурних контактів М. Бахтін, В. Біблер, А. Лосев; теоретичні й емпіричні підходи до адаптації особистості до іншого культурного середовища В. Крисько, Д. Річардсон, Т. Стефаненко. [5]

Проблема «толерантності – інтолерантності» розглядається з точки зору різних підходів до розуміння її суті, критеріїв, механізмів, видів, класифікацій такими авторами, як А.А. Баранов, В.В. Бойко, О.Г. Виноградова, Л.І. Єрмолаєва, Г. Ф. Заремба, І.А. Зимова, М. Кіртон, О.Ю. Клепцова, Н.Д. Левітов, Е.Г. Луковицька, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, А.О. Прохоров, Дж. Рей, Т. І. Рогінська, Н. Хубер [4].

Г. Оллпорт відзначає, що толерантні люди краще знають самих себе, причому не тільки свої переваги, але й недоліки, тому менш задоволені собою.

У зв'язку із цим потенціал для саморозвитку в них вище. Г. Оллпорт дав узагальнену характеристику толерантної особистості по низці параметрів:

- орієнтація на себе (толерантна людина більш орієнтована на особистісну незалежність, менше – на належність зовнішнім інститутам і авторитетам);
- потреба у визначеності (толерантна людина визнає різноманіття, готова вислухати будь-яку точку зору й почуває менший дискомфорт у стані невизначеності);
- менша прихильність до порядку (толерантна людина менш орієнтована на соціальний порядок, менш педантична);
- здатність до емпатії (схильність давати більш об'єктивні судження про людей);
- перевага волі, демократії (для толерантної людини не має великого значення ієрархія в суспільстві);
- знання самого себе (толерантна людина добре обізнана про свої переваги та недоліки);
- відповідальність (розвинене почуття відповідальності; толерантна людина не перекладає відповідальність на інших);
- захищеність (відчуття безпеки й переконаність, що з погрозою можна впоратися) [6].

Основні психологічні критерії й показники толерантної особистості:

- соціальна активність – готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях з метою досягнення поставлених цілей і вибудовування конструктивних відносин у суспільстві;
- дивергентність поведінки – здатність нестандартно вирішувати звичайні проблеми, завдання (орієнтація на пошук декількох варіантів розв'язання);
- мобільність поведінки – здатність до швидкої зміни стратегії або тактики з урахуванням складних обставин;
- емпатія – адекватна уява про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини;
- стійкість особистості – сформованість соціально-моральних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з людьми інших етнічних і соціальних прошарків.

Інтолерантність – це неприйняття іншої людини, неготовність до співіснування з іншими людьми; інтолерантність проявляється через деструктивну, конфліктну, агресивну поведінку [9]. Інтолерантна людина бачить у собі більше переваг, ніж недоліків, тому у всіх проблемах найчастіше схильна обвинувачувати навколишніх.

Інтолерантність може мати місце на будь-якому рівні біологічної, культурної або політичної реальності. Найбільш вразливою сферою міжособистісних взаємин, що трансформуються в полікультурному суспільстві є сфера відносин між різними етнічними групами.

Етнічна інтолерантність – форма проявів трансформації етнічної ідентичності. Проблеми, пов'язані з формуванням ідентичності, є важливими для підліткового віку. Можна відмітити, що в підлітковому середовищі, а інколи і в юнацькому віці поширена образлива лексика, що принижує людей іншої культури або релігії, негативні стереотипи та упередження. Підґрунтям такої інтолерантної поведінки є кризова трансформація ідентичності по типу гіперідентичності (етногеїзм, етноізоляціонізм, національний фанатизм), коли вкрай позитивне відношення до власної групи породжує переконаність у перевазі над «чужими».

Тобто, ці якості протилежні тим, що відповідають установкам толерантної поведінки та свідомості.

Кажучи про дослідження толерантності, як значущої якості особистості, можна відмітити достатньо вузьке коло професій, що викликають до себе увагу дослідників: педагоги, психологи, державні службовці. Між тим толерантність займає значне місце у діяльності всіх спеціалістів, що працюють у сфері діяльності «людина – людина» та у багатьох інших сферах.

Отже, з нашої точки зору, доцільним було б дослідити різні аспекти проявів толерантності студентів. Таким чином, метою дослідження є вивчення різних проявів толерантності студентів. Об'єкт дослідження - толерантність. Предмет дослідження – різні аспекти проявів толерантності студентів.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- провести теоретичний аналіз проблеми толерантності особистості;
- дослідити прояви толерантності студентів.

У дослідженні особливостей толерантності використані наступні методики:

1. Експрес – опитувальник «Індекс толерантності» (автори - Г. У. Солдатова, Л.А. Шайгерова) [7].
2. Методика визначення толерантності до невизначеності (автор - С. Баднер) [7].

Інструментарій, для виміру толерантності до невизначеності створений С. Баднером, з метою підвищення надійності і внутрішньої узгодженості був перевірений такими дослідниками як М. Кіртон, М. Лейн та ін. [10] Толерантність як система установок і цінностей особистості розглядається в роботах Г.Л. Бардієра [1], Г.У. Солдатової.

Використані у роботі методики відповідають меті та завданням дослідження. Надійність висновків забезпечували методи математичної статистики. Результати були проаналізовані за t - критерієм Ст'юдента.

У дослідженні взяли участь 52 студенти другого та четвертого курсів. Дослідження, що стало підґрунтям для цієї статті, було проведено на студентах Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», в межах роботи наукового напрямку кафедри загальної та прикладної психології «Формування особистості в умовах соціальних трансформацій».

Виклад основних результатів дослідження. Автори методики «Індекс толерантності» визначають етнічну толерантність як ставлення людини до представників інших етнічних груп і установки у сфері міжкультурної взаємодії; соціальну толерантність як толерантні і інтолерантні прояви відносно різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також установки особистості по відношенню до деяких соціальних процесів; толерантність як рису

особистості - через особистісні риси, установки і переконання, які значною мірою визначають ставлення людини до навколишнього світу.

Отже, в дослідженні різних проявів толерантності виявлено, що показники за шкалами «етнічна толерантність», «соціальна толерантність», «толерантність як риса особистості» та «індекс толерантності» не демонструють достовірних відмінностей між групами студентів – другого та четвертого курсів. Тобто, студенти мають схожі установки в сфері міжкультурної взаємодії, подібне ставлення до представників інших етнічних груп і та ін. Показники «індексу толерантності» обох груп потрапляють в зону середнього рівня толерантності (61 - 99 балів). Тобто, для студентів першого і четвертого курсу характерне поєднання толерантних та інтолерантних рис особистості. Отже, в різних ситуаціях, студенти другого та студенти четвертого курсів можуть виявляти толерантне ставлення до інших людей та різних життєвих ситуацій, але іноді, можуть проявити нетерпимість щодо відношення до представників інших етнічних і соціальних груп.

Розглянемо особливості толерантності до невизначеності у студентів.

Для толерантної до невизначеності особистості характерним є: пошук ситуації невизначеності; почуття комфорту в момент перебування в ситуації невизначеності; сприйняття невизначених ситуацій як бажаних; здатність міркувати над проблемою, навіть якщо не відомі всі факти та можливі наслідки прийнятого рішення; здатність приймати конфлікт і напругу, що виникають в ситуації подвійності; вміння протистояти незв'язаності та суперечливості інформації; приймати невідоме; здатність витримувати напругу кризових, проблемних ситуацій; сприйняття нових, незнайомих, ризикованих ситуацій як стимулюючих; готовність пристосуватися до очевидно неоднозначної ситуації або ідеї [2].

Результати вивчення проявів толерантності до невизначеності у студентів встановлені наступні: показник шкали «новизна» у групі студентів - четверокурсників вище ($15,82 \pm 0,51$), ніж у групі студентів другого курсу ($13,56 \pm 0,67$). Зафіксована достовірність відмінностей на рівні $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що четверокурсники почувають себе менш комфортно в нових, незнайомих для них ситуаціях. Вони більшою мірою прагнуть до спокійного, передбаченого життя без особливих сюрпризів і несподіванок, до звичного їм оточення.

За показником шкали «складність» достовірних відмінностей не було виявлено. Це означає, що складність ситуацій невизначеності однаковою мірою хвилює студентів обох груп.

Показник шкали «нерозв'язність» у студентів четвертого курсу, також, вище ($14,21 \pm 0,40$), ніж у студентів другого курсу ($13,20 \pm 0,64$), але ця відмінність не досягає статистичної значущості. Проте можна говорити про деяку тенденцію до зниження толерантності студентів до нерозв'язних ситуацій.

Загальний показник за методикою у студентів четвертого курсу вище ($62,08 \pm 1,05$), ніж у студентів другого курсу ($57,96 \pm 1,15$). Зафіксована достовірність відмінностей на рівні $p \leq 0,05$. Це може свідчити про зниження толерантності до невизначеності в цій групі досліджуваних.

Отримані данні свідчать про близькість показників студентів другого та четвертого року навчання за ставленням до складних та нерозв'язних життєвих ситуацій. Підвищення показника за шкалою «новизна» та по загальному показнику у студентів 4 курсу свідчить про підвищення інтолерантності.

На підґрунті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Проблема толерантності є однією з найбільш актуальних для сучасного суспільства, у якому існують різні культури, етнічні й соціальні групи, люди зі своїми індивідуальними особливостями, поглядами, цінностями, установками. Одним з важливих завдань сучасного вчн є формування толерантності у студентів, як однієї з провідних особистісних компетенцій у сучасному світі, оскільки вони, згодом, активно включаються в суспільну та професійну діяльність.

2. Визначено, що показники індексу толерантності, та окремих видів толерантності потрапляють в зону «толерантності – інтолерантності», тобто, в одних ситуаціях досліджувані можуть бути толерантними, а в інших проявляти етнічну та соціальну інтолерантність, як рису особистості. Нестійкість толерантності до невизначеності викликається підвищенням інтолерантності щодо відношення до нових соціальних ситуацій, тобто за період навчання у вчн студенти стають більш схильними до розміреного, спокійного способу життя, вони потребують стабільності та передбачуваності свого положення в суспільстві.

3. Отримані у дослідженні данні дозволяють стверджувати про необхідність впровадження в навчально-виховний процес конкретних заходів групової психологічної роботи (тренінгів, майстер-класів, семінарів), спрямованих на підвищення толерантності студентів.

Перспектива подальших досліджень Дане дослідження, звичайно, не вичерпує вивчення всіх аспектів толерантності, її характеристик і особливостей. В перспективі ми плануємо розробити та провести інтерактивний семінар, спрямований на підвищення толерантності студентів. А також, провести повторне дослідження за методиками, що використані у роботі, з метою спостереження динаміки розвитку окремих аспектів толерантності студентів.

Література

1. Бардиер Г.Л. Толерантность как социальное представление и этическая норма/ Г.Л. Бардиер// Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право, международные отношения. - 2005. - № 4. - С. 109-118.
2. Гога Н.П. Роль толерантности в формировании социального мышления студентов / Н.П. Гога // Діяльнісно-поведінкові фактори життєздатності людини : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 28-29 лист. 2014 р. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди [та ін.]. - Х., 2014. - С. 128-130
3. Декларация принципов толерантности : утв. резолюцией 5.61 ген. конф. ЮНЕСКО от 16 нояб. 1995 г. / Центр соц. и образоват. инициатив – Ижевск, 2002. – 12 с. – (Международные правовые акты)
4. Милославская Е.В. Особенности проявления толерантности в подростковом возрасте / Е. В. Милославская, А. А. Кардаш // Материали X Международной научно-практической конференции «Ключевые проблемы современной науки – 2014», 17.04 – 25.04.2014. - София, 2014. - Т. 16 : Психология

- и социология. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2014/Psihologia/8_166965.doc.htm
5. Милославська О.В. Психологічні особливості толерантності студентів різного віку / Милославська О.В., Черкашина К.І. // Вісн. Нац. ун-ту оборони України : зб. наук. пр. / Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського. – К., 2013. – Вип. 3. – С. 248-253.
  6. Оллпорт Г. Природа предубеждения // Век толерантности/ Г.Оллпорт. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – № 5. – С. 102 - 114
  7. Психодиагностика толерантности личности/ Под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. - М.: Смысл, 2008. - 172 с.
  8. Щеколдина С.Д. Тренинг толерантности// С.Д.Щеколдина. – М.: Ось. – 89. – М., 2004. – 80с.
  9. Intolerance in contemporary Russia // Briefing of the Commission on Security and Cooperation in Europe. – Washington : Commission on Security and Cooperation in Europe: U.S. G.P.O., 2003. –1024 p.
  10. Lane M. S. The ambiguity tolerance interface: a modified social cognitive model for leading under uncertainty/ M. S. Lane ; K.Klenke// Journal of Leadership & Organizational Studies. - 2004. – Vol.10. - P. 69

Literatura

1. Bardier G.L. Tolerantnost kak sotsialnoe predstavlenie i eticheskaya norma/ G.L. Bardier// Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 6. Filosofiya, politologiya, sotsiologiya, psihologiya, pravo, mezhdunarodnyie otnosheniya. - 2005. - № 4. - S. 109-118.
2. Goga N.P. Rol tolerantnosti v formirovanie sotsialnogo myishleniya studentov / N.P. Goga // DiyalnIsno–povedInkovI faktori zhittEzdatnostiI lyudini : materIali Vseukr. nauk.-prakt. konf., 28-29 list. 2014 r. / Hark. nats. ped. un-t Im. G.S. Skovorodi [ta In.]. - H., 2014. - S. 128–130
3. Deklaratsiya printsipov tolerantnosti : utv. rezolyutsiei 5.61 gen. konf. YuNESKO ot 16 noyab. 1995 g. / Tsentr sots. i obrazovat. initsiativ – Izhevsk, 2002. – 12 с. – (Mezhdunarodnyie pravovyye aktyi)
4. Miloslavskaya E.V. Osobennosti proyavleniya tolerantnosti v podrostkovom vozraste / E. V. Miloslavskaya, A. A. Kardash // Materiali H Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Klyucheveye problemyi sovremennoy nauki – 2014», 17.04 – 25.04.2014. - Sofiya, 2014. - T. 16 : Psihologiya i sotsiologiya. – Rezhim dostupa : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2014/Psihologia/8_166965.doc.htm
5. Miloslavskaya O.V. PsihologIchnI osoblivostI tolerantnostiI studentIv rIznogo vIku / Miloslavskaya O.V., Cherkashina K.I. // VI sn. Nats. un-tu obroni UkraYini : zb. nauk. pr. / Nats. un-t obroni UkraYini Im. Ivana Chernyahovskogo. – K., 2013. – Vip. 3. – S. 248-253.
6. Ollport G. Priroda predubezhdeniya // Vek tolerantnosti/ G.Ollport. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – # 5. – S. 102 - 114
7. Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti/ Pod red. G.U. Soldatovoy, L.A. Shaygerovoy. - М.: Smyisl, 2008. - 172 s.
8. Schekoldina S.D. Trening tolerantnosti// S.D.Schekoldina. – М.: Os. – 89. – М., 2004. – 80с. (12)
9. Intolerance in contemporary Russia // Briefing of the Commission on Security and Cooperation in Europe. – Washington : Commission on Security and Cooperation in Europe: U.S. G.P.O., 2003. –1024 p.
- Lane M. S. The ambiguity tolerance interface: a modified social cognitive model for leading under uncertainty/ M. S. Lane ; K.Klenke// Journal of Leadership & Organizational Studies. - 2004. – Vol.10. - P. 69